

SZAMOSKÖZY TÖRTÉNETI MŰVE
S ANNAK EREDETI PÉLDÁNYA.

Közli: Szilágyi Sándor.

I.

Szamosközy nagy történeti művéről először Bocskay végrendelete tesz említést s ez az egyetlen correct megbízható adat, mit róla tudunk: „Az historiákért, melyeket mind magunk és előttünk való fejedelmek idejében s dolgairól irt Szamosközy István uram“ mondja Bocskay. Benkő¹⁾ tudni akarja, hogy Sz. Báthory Zsigmond alatt kezdte meg historiája irását, Bocskay alatt folytatta s még Rákóczy Zsigmondot is befoglalta. Aranka 1598—1608 közti időre teszi történeteit.²⁾ Nagyajtai Kovács István a Benkő állítását fogadta el — s azóta, miután csak az V. és VI-ik Pentasoknak töredékei voltak eddigelé ismereteseek, átalán 1526—1608 közti időre tették a Szamosközy történetének idejét. De Benkő tévedt: Bocskay végrendeletének szavaiból „magunk és előttünk való fejedelmek“ s Rákóczy Zs. adománylevelének szavaiból „atque in dies edat documenta“³⁾ következtetett az időre. Ez utóbbi szavakból aligha folyik több, mint hogy akkor is t. i. Rákóczy Zs. idejében dolgozik művén; Bocskay pedig épen nem mondta, hogy minden előtte élt fejedelemeről irt volna.

A minthogy nem is irt.

Szamosközy művéből három egymástól független, különböző című, azonban még is összetartozó, habár általa össze nem illesz-

¹⁾ Wolphgangi de Bethlen Historia V. k. Előszó 13-ik I. „et Annales quos antea auspiciis Principis Sigismundi orsus fuerat . . . eo perduxit feliciter ut initium a Ludovici II. Hung. Regis interitu ab anno 1526 capiens . . . suo tandem aevo non tantum acta St. Bocskay complecteretur, verum etiam successoris ejusdem Sigismundi Rákóczy gesta recenseret.“

²⁾ Nyelvemlő Társaság munkálatai 194 I. „1598. 1608. Stephani Szamosközy Historiae Rerum Hungaricarum et Transylvanicarum Pentades V.“

³⁾ Wolph. de Bethlen VI-ik k. Appendix 541.

tett s valószínűleg teljesen soha be nem is fejezett töredék maradt ránk u. m.

a) *Rervm Vngaricarum Libri.*

b) *Rervm Transiluanarum Pemptades.*

c) *Hebdomades.*

Az első négy könyvből áll: az első és harmadik teljes, a második egy része elvesztett, a negyedik a lap és szó közepén szakadt ketté. Az 1566—1586 közti időket foglalja magában.

A másodikból az V-ik Pentas meg van egészen, a VI-ik Pentas I. könyvének csak az eleje van meg, vége a Pentas többi könyveivel együtt elvesztett. Az 1598—1599-iki időket foglalja magában, de teljesen ez utóbbi év sines befejezve.

A harmadikból meg van a VI. és a VII-ik Hebdomas teljesen s a VIII-iknak I—IV. könyve. Az 1603-ik év történetét foglalja magában egész Borbély György haláláig.

Itt tehát első kérdés: ha vajjon mind a három munkát Szamosközy írta-e? A két utóbbira nézve semmi kétség sem forog fen.

A VIII-ik Hebdomas I-ső Liberjében (az eredeti Codex 278-ik l.) írja „id quod late in Analectis Lapidum Dacicorum nostris Patavij editis explicavimus“, s ez ugy hiszszük egy maga is elég minden kétséget eloszlatni.

A Pentasokra nézve még ennyi kétség sem állott fenn, ezt minden író Szamosközyének vallotta. A Bethlen Farkas által vett idézetek (ugy mint a Hebdomasokból) szóról szóra megegyeznek Szamosközy szövegével s az V-ik Pentas III-ik könyvében maga írja „ad Namen lymphaticum Zamosum meum popularem“

A „*Rervm Vngaricarvm Libri*“-re nézve ily határozott vonatkozás a szerzőt illetőleg nincs a fenmaradt könyvekben. Azonban ez nem nehezíti meg a kérdés tisztába hozatalát. Magából a szövegből bizonyos, hogy a „*Rerum Vng. Libri*“ szerzője a XVI-ik század végén s a XVII-ik első éveiben írta művét, mint következő szavai mutatják:

A 7-ik l. „*Caedes facta, primo die Sept. anno superioris Saeculi 58.*“

A 15-ik l. a „*Batoriorum Principum vetus cognomen*“ fölemléítése mutatja, hogy író e házból több fejedelmet ért.

A 21-ik l. „*Nec secus superioris saeculi anno XIV.*“ említi az 1514-iki kereszties hadat.

30-ik l. „Batorius vero qui postea in principatum pervenit.“

72-ik l. az 1566-iki tatárjárás alkalmából: „dum eadem Tartarorum colluio, duo de trigesimo post anno, his perditis temporibus iterum se in Vngariam uastandem infudisset“ (tehát 1598-ról beszél).

97-ik l. „Anno LXIX. superioris saeculi.“

Mind ez a két első könyvből van idézve.

De már a IV-ik könyv folytán a XVI-ik század utolsó éveit úgy idézi, mint azon időt, melyben munkáját írta.

A 210-ik l. „Haec gesta anno nostra et empestatis LXXX.“

A 233-ik l. „Anno hujus seculi XCIIIC.“

Annyi tehát bizonyos, hogy a szerző a XVI-ik század végén s a XVII-ik elején írta a „Rerum Vng. Libri“-ket, s hogy magát a Liber quartust, jelesül az 1576—1586 közti dolgokat épen 1588-ban írta, mutatják a 214-ik l. levő szavai: „Andreas . . . quem nunc florentem aetate et virtute Transiluanorum populi Principem venerantur.“

De kik írtak ezen időben történetet? Brutus már akkor halott volt s az első Liberben mint „clarissimus nostri seculi Historicus“ van említve. Olyan tehát, kinek az 1566—1586-ra vonatkozó munkái lappanganak vagy elvesztek, ha csak azon valószínűtlenséget nem tesszük fel, hogy itt ismeretlen, még pedig erdélyi történetíróval van dolgunk, csak kettő van: Decsi és Szamosközy. Az első deca-sokra osztotta munkáját s ezeket viszont caputokra — mi a Rerum Vng. Libri formájával nem találván, minden erre vonatkozó combinatio önként eszik, ha nem vesszük is tekintetbe azt, hogy a két munka irány tekintetében is végtelenül különbözik.

Hogy a kérdéses Codex s a Pentasok stilusának hasonlatossága e két történetet egy ember művének mutatják, azt Pray is hirdette. Előre bocsátva, hogy a két munkának eredeti példánya (a becsi titkos levéltárban) össze van kötve, a Pentasok elején (a 4-ik l.) átel-lenben a sententiával, mely „Quae mali moles . . .“ szavakkal kezdődik, Pray következő széljegyzetet írta: „Suspicio ex hoc loco, ob styli aequalitatem, hunc primi quoque Manuscripti operis de Rebus Hungaricis auctorem esse, ad quod se hoc loco satis aperte revocat.“

Gróf Teleki Sámuel, Erdély nagytudományu cancellára s a maros-vásárhelyi Teleki-könyvtár alapítója, ezen egész Codexet az eredetiről lemásoltatta. A Pentasokhoz sajátkezüleg előszót írt s abban e tárgyról így nyilatkozik: „Quatuor rerum ungaricarum Libri ano-

nymi, qui in hoc Codice Pentadi Quintae Zamosii praemittuntur, ut ex aequalitate styli opinari licet, eundum forte habent Auctorem, suntque ni fallor partes Pentadis tertiae et res ab anno 1566 ad A. 1586 gestas complectuntur.“¹⁾

Praynak és gróf Telekinek igaza van. A styli aequalitas tisztán, kétségbevönhatlanúl áll. Bizonyos kedvencz mondatok, phrassiok, gyakran fordulnak mind a három műben elő. Hasonló tények jellemzésére használt szavak ugyanazok mindenikben. Az észjárás, felfogás, leírás egyforma mindenütt. Mindeniknek ugyanazon kiváló tulajdonai és gyengeségei vannak — s még az is, hogy az évek hosszú során át iratott a munka, alig hagy fen valami különbséget.

De meggyőzőbben, mint maga az eredeti Codex, semmi sem bizonyítja azt, hogy egy szerzőtől eredtek.

II.

Szamosközy munkáinak eredeti Codexe két különböző gyűjteményben őriztetik. A „*Libri Quatuor*“ s a „*Pentades*“ Bécsben a es. kir. államlevéltárban²⁾ a Kollariana Collectioban; a „*Hebdomasok*“ Budapesten az egyetemi könyvtárban³⁾ vannak elhelyezve. Mind kétőnek Pray volt a tulajdonosa a múlt század derekán s a két elsőt ő adta Kollárnak, kinek gyűjteményével halála után a titkos levéltár birtokába került, az utóbbi — a Hebdomások t. i. — nála maradván, halála után az egyetemi könyvtár tulajdonába ment át.

Pray előtt az együtt levő példányt a nagyszombati jezsuita collegium⁴⁾ bírta. Kitől, honnan és hogy került oda? azt ma meg-

¹⁾ Hogy ezek a harmadik Pentasnak volnának részei, ahoz alapos kétség fér. Szamosközy 1566-tal kezdette munkáját, de egy excursióval előrebocsátja az 1558-iki Bebek-féle összeesküvés történetét, minthogy az általa elbeszélendő események abból eredtek. Feltéve, hogy ezen könyv a III-ik Pentas volna: olyan nagy dolgot, mint ezen összeesküvés, nem hagyott volna említetlenül a II-ik Pentasban, s akkor nem fogta volna itt ismét per longum et latum elbeszélni. Ezen négy könyvben sehol sincs hivatkozás előzményekre, míg a Pentasokban s Hebdomasokban bőven akadunk ilyen hiv atkozásokra.

²⁾ Böhm „*Die Handschriften des k. u. k. Haus-, Hof- und Staatsarchivs*“ 93 ik l. következő czim alatt van beigatva: 255 12 (Hung. n. s. Nebenr.) *Miscellanea Hist. Pap XVII. XVIII. 582. §. Fol.*“ s röviden jellemezve van mind a négy töredék.

³⁾ A Pray-féle gyűjtemény XV-ik kötete. Összekötve a „*Syllogismae Transylvanae Ecclesiae*“ czimű művel.

⁴⁾ *Adscriptus Collegio Tyrnaviensi S. Jesv. Anno 1767.*“ van az egyetemi könyvtár példányának első lapjára írva.

tározni nem lehet; csak egy bizonyos: ez azon eredeti példány, melyet különböző időben, de valószínűleg azon rendben mint azok készültek, maga Szamosközy másoltatott, javított s jegyzetekkel kísért, melyek a gyulafehérvári káptalanban helyeztetek el, melyet az erdélyi fejedelmek, Bocskay, Bethlen Gábor olvastak, s mint a példányra irt megjegyzések mutatják, Bethlen Farkas nagy műve készítésénél használt.

A bécsi Codex három részből áll:

a) A Rervm Vng. Libri négy könyve 1—209 ll.

b) Ugyanezen munkának egy más kézzel, de ugyanazon időben irt töredéke 210—285 ll.

c) A Pentasok 286—582 lapig.

Az a) és c) alatti rész ugyanazon kéz írása, még pedig a XVI-ik század legutolsó s a XVII-ik század első éveiből, 1598—1602 közti időből. Oldalszél és aljegyzetekkel bőven el vannak látva, melyeket különböző időben különböző egyének tettek s melyek részben mind a két Codexen eleitől végig vonulnak. A b) alatti rész a „Rervm Vng. L.“ két első könyvének töredéke, mely azonban szóról szóra megegyezik az a) alatti művel s ennél is ugyanazon kéz jegyzeteivel találkozunk, mint amazoknál.

Mindezen Codex-töredékek eredetileg külön voltak kötve, külön köteteket képeztek, — mint az abból is látszik, hogy mindenütt azon libereknek hiányoznak végei, melyek a kötet végét tették — azonban a bécsi codex a Kollár által, a budapesti a Pray által eszközölt bekötetések alkalmával nagyon körülnyíratk, s e miatt az eredet lapszámozásnak csak néhol láthatók nyomai — a mostani lapszámozás a legutolsó tulajdonosoktól származván. Valószínűleg az Erdélyt sújtott dülások valamelyike csonkítja meg oly szörnyen azokat, melynek következtében az eredetileg külön álló köteteknek töredékei, mint egy vihar által szétrombolt hajónak partra vetett deszkái összekerültek.

De a három munka közül véglegesen sajtó alá rendezve egyik sem volt. Eredetileg kivétel nélkül minden liber előtt hely volt hagyva az „argumentum“ számára: s a XVII-ik század második felében, Apafi cancellariájának egyik irnoka, kinek írása igen ismerős előttem ¹⁾, a Pentasok négy első könyvéhez irt argumentumot. Ugyanezen kéz írta mind a „Libri Quatuor“ mind a „Pentasok“ szélére a

¹⁾ De nevét biztosan meghatározni nem tudom.

szöveg-tárgy kivonatának legnagyobb részét, s bizonyynyal egyik legghatározottabb bizonyosága annak, hogy a Libri Quatuor s a Pentasok összetartoztak: az, hogy mindkettőt azon időben, midőn készült, ugyan azon kéz másolta le s mindkettőt félszázad mulva ugyan azon módon látta el széljegyzetekkel az azokat használó írődeák. A körülmények ily összetalálkozása s összhangzása nem lehet történetes.

Azonban ez nem mind. Hogy a három különböző című és osztályozásu munka összetartozása világosabban kitűnjék, szükség lesz mind a háromnak széljegyzeteiről szólni.

A „Libri Quatuor“ a fenemlített széljegyzeteken kívül is mindenféle más széljegyzetekkel bőven el van látva: sőt igazításokkal is. Ez utóbbiak legnagyobb része magától Szamosközytől származott, néhány pótlás külön darab papírra írva s a munkába van illesztve. Ezen kívül másnemű jegyzeteket is irt a szöveg aljára.

Szamosközy kezével a más két munkában: a Pentasokban és Hebdomásokban nem találkozunk, kivéve egy pár külön lapra irt betoldást a Pentasokhoz.

Hanem annál gyakrabban találkozunk mind a három munkában s magában a *b)* alatt említett töredékben is Bethlen Farkas kezével. Mindenféle jegyei és megjegyzései mutatják, hogy e kéziratok minő részeit igtatta be saját művébe, vagy hogyan alakította át, a mit át akart venni. A szöveg egyes részeinek aláhúzása, kéz-, csillag-jegyek, „omitte“ „inserendum“ „inserta est“ „N. B.“ sat. vagy hosszabb a beigatás helyét pontosan megjelölő mondatok sürűn váltakoznak. S csakugyan a Codexek illető helyeinek összehasonlítása Bethlen munkájával meggyőzi az olvasót, hogy a mi a széljegyzetben meg van rendelve, az meg is történt.¹⁾ Csakhogy

¹⁾ Ez összehasonlítást igen sok helylyel gondosan megtettem: elégnek tartok egyetlen példát idézni a két műből az 1566-ban Szolimánnak adott ajándékok felsorolásából:

Szamosközy I. k. 24 l.

Vasa erant partim ex solido auro, partim argente ancaesa, multorum pondo, quae geminae operculis in se coeuntibus cohaerebant, sed ad usum, cum libebat diduei poterant sat.

Bethlen F. II. k. 112-ik l.

Quarto: vasa erant partim ex solido auro partim argente ancaesa, multorum pondo que gemina operculis inter se coeuntibus cohaerebant se ad usum cum libebat diduei poterant.

Ez egy aláhuzott hely, mely N. B.-vel van ellátva s megjegyzendő, hogy ezen Bethlen által 4-ik sorba tett ajándék Szamosközynél az első. De ez a hely

megjegyzendő, hogy a Libri Quatuorból aránylag jóval kevesebbet vett át Bethlen, mind a másik kettőből.

Egy körülményt azonban nem hallgathatok el: a Libri Quatuorban Bethlen által megjegyzett helyek szószerint be vannak ugyan iktatva Bethlen munkájába — de ezen helyek közül egyetlen egynél sem nevezi meg Bethlen Szamosközyt névleg, míg ugyanott Brutust, Istvánffy, Simigianust akárhányszor idézi névszerint.¹⁾ De ne feledjük, hogy Szamosközy munkájának eme részeit nem mint szemtanu írta, s Bethlen itt még nem tartotta akkora tekintélynek, hogy nevével támogassa állítását, mint ott, hol ő már mint szemtanu írt²⁾: s csakugyan Bethlenben névszerint megemlíttve, ezen időtől kezdve fordul elő.

Van még Bethlenen kívül egy másik XVII-ik századi széljegyző is, ki azonban Bethlen után olvasta e művet s leginkább a munka által felébresztett hangulatának adott kifejezést.

Kétségtelenül azonban a legkiválóbb s magasabb állásu széljegyzők maguk a fejedelmek voltak: a Libri Quatuor 124. l. alul e szavak állanak: „eddig“ olvastuk 24. jul. 1684.“ Ez a kéz, ha nem csalódom, Apafy Mihály fejedelemé. A Hebdomasok 4-ik lapján a „non est verum“ szavakat maga Bethlen Gábor írta a munka oldalára: ez írást már határozottan jól ismerem. E példány tehát Bethlentől valószínűleg Apafyig fejedelmi példány volt, a káptalanban őriztetett, mint ilyent használta a cancellár Bethlen Farkas is — nyilvános bizonyságául annak, hogy a Szamosközy munkája az egész.

nem Brutustól van véve s nem Bánfiból (Erd. Tört. Tára I. k. 43-ik l.) mert Brutus mint Bethlen idézéséből tudjuk (II. k. 110. l.) az „arany pogácsa vagy tányérban“ levő carbunculust magát becsülte „quinquaginta millibus aureorum“-ra, Szamosközy már a tota aureorum summát s Bánffy a smaragdot becsülte 6000 aranyra.

¹⁾ Pl. I. k. 17, 37, 233, 224, 513, (Brutus refert) 626, Brutust, 37, 233, 544, 557, 559. II. 24, 73. stb. Istvánffy I. k. 37-ik l. Brederiesot. 324, Simigianust 565 Bonfiniust sok helyen említi. Ellenben az „ut ajunt“ „Historicorum verba“ „Annales Transilvanici“ „Historia Transilvaniae“ stb. általánosságok gyakran jönnek elő.

²⁾ Azután egy általános frasisal a VI-ik k. 464 s 465. lapján kipótlá e mulasztást: „ex qua — t. i. Szamosközyből, — quid quid ad praesentem hanc nostram historiam necessarium videbatur summa fidelitate depromsimus.

III.

Ha tehát mind a három a Szamosközy munkája, honnan van az, hogy a Libri Quatuor nincs Pentasokra osztva? hogy a Pentasoknak is volt VI-ik könyve s a Hebdomasoknak is? Hogy függhet ily felosztással ez a munka össze?

Ezt csak egy módon lehet megfejteni: Szamosközy különböző időben különböző terv szerint irt s nem fejezte be művét. Igaz, hogy Bocskay végrendeletében „Isten ítélő széke elé idézte“ a testamentomos urakat, ha nem nyomatják ki e munkát — de ez nem feltételezi szükségkép, hogy a munka a végrendelet készítésekor már teljesen sajtókészen be lett volna fejezve. Sőt a ki nem nyomtatás épen arra mutat, hogy a szerző nem készült el teljesen. Mert fel lehet-e tenni oly emberekről, mint Örvendy Pál a kinestartó, Alvinczi Péter az udvari lelkész és Pécsy Simon a korlátnok, kik életében oly bensőleg és igazán ragaszkodtak urukhoz, hogy halála után ennek oly nyomatékosan kifejezett végakarátát ne teljesítsék, s a nyomtatásra rendelt 2000 forintot, mely épen nem az ő hagyatékukból telt ki, a roppant nagyságu örökség javára visszatartották volna? Ama föltevés bizonyosságot nyer, ha megolvassuk Rákóczy Zsigmond Szamosközy javára 1607. oct. 7-én adott (kiadta Benkő: Bethlen Farkas Hist. VI-ik k. 541-ik l.) adomány-levelének erre vonatkozó pontját: „in scribendis patriis historiis, mondja az egyik, ingenii sui indies edat documenta“ s egy másik, mely a Győri Füzetekben jelent meg, utal a tett és teendő szolgálatokra e téren; tehát míg az első világosan kifejezi, hogy még akkor is dolgozik művén, a másik, az adománylevelek szokott hivatalos stílusának a jövődöben teendő szolgálatokra vonatkozó formularejét történeti művek írására alkalmazza.

De igazolja a Libri Quatuor meglevő példánya is, hogy Szamosközy azt újra dolgozni, bővíteni akarta. E példányon a lapok aljára, a nélkül, hogy megjelölné, hogy melyik pontot illeti az, jegyzeteket tett. Ezek egy része egyszerű chronologicus adatokat foglal magában s azok e következők:

Cod. 44 lap *Aljegyzet*: Kerecsenij literae ad Christof. Batori ex carcere Nandoralbensi 210.

— 53 l. ehez *Aljegyzet*: literae Suendij ad Andream Bay in delta pag. 44.

— 84 l. *Aljegyzet*: (Szolnoki) bég teftererwl 207 Epsilon.

- Cod. 97 l. *Aljegyzet*: de aurea cruce Epsilon 12. et intestamento Joannis Regis.
 — 99 l. — Funus Joannis 2-di. Beta 71.
 — 100 l. — Maximiliani Caesaris literae ad Batorium 1571 Beta 252.
 Ugyanott: Jur (amentum) Stephani Batorij, Beta 264.
 — 108 l. *Aljegyzet*: . . . et Borberék . . . Bekesij Beta 152. b.
 — 110 l. — Criminatio Bekes de Steph. Bátori.
 Ugyanott . . . principatu (?) admissus Steph. a Maximiliano Beta 173.
 — 112 l. *Aljegyzet*: literae ad Bekes 1563, Beta 173.
 — 146 l. — Beta 157.
 — 147 l. — az portara valo ado Epsilon 67.
 — 148 l. — 1575. portarul Nagy Máté, Beta 203.
 — 164 l. — Videndum Epsilon 73 et 176.
 — 170 l. — Beta 550, Francisco Danide.
 Ugyanott: 1579. Peter vaidarul Beta 202 et Epsilon 73 et 176.
 — 174 l. *Aljegyzet*: ad 1581 vide noua de Persis ex Constantinopoli in Absyrtho (?) pag. 647.
 — 175 l. (*nem aljegyzetben, hanem oldalt*) Beta 24 de sepultura.
 Ugyanott: (valamivel odább Bátori Griseldis férjhezmeneteléhez nem aljegyzetben, hanem oldalt) Beta 233, b.
 — 175. *Aljegyzet*: Legatio Stephani Regis ad. Rodolphum 1583. Beta 182.
 Ugyanott: Forro János az portara Epsilon 75-et . . .
 — 184 l. *Aljegyzet*: Sibrik Georgij Váradi Capitannak Giulai Pál intő levele Beta 145.
 — Ugyanott: *Aljegyzet*: Beta . . et 24 et in Alpha index.

Az aljegyzetek másik része beigtatandó adatokat jelöl meg s ezek:

- Cod. 107 l. *alól*: Ao 1572. Vngari haidunes irruperunt in oppidum Simánd, vbi a Turca caesi sunt, centum viui capti, 75 interfecti.
 — 118 l. *alól*: Castellum Kalló erigitur ab Vngaris 1573.
 Ugyanott: . . . Giulay Bek anno 1573, mense Junio.
 — 170 l. *alól*: Clades Sasuarbégh ad Nadudvar 1580, 19. Juli.
 — 174 l. — 1580 opidi Hatyan suburbia expilantur a Germanis et Vngaris ipso die paschae Ao. 1580.
 — 176 l. *alól*: Joannes Ruber mortuus 1584, 12. Martij. Dionisius Chaki eodem anno et mense.
 Ugyanott: Griseldis filia Christophoris Bátori elocatur polono Cancellario 1583.
 184. l. *alól*: Pol (onus) hist (orieus) Crommer pag. 790. de siccitate et aestu.

Mig tehát ez utóbbiak tán beigtatás vagy tán további kutatás kedvéért lettek odá jegyezve, az előbbieket megjelölik a forrásokat is, honnan kell a beigtatandó adatokat meríteni. De mi ez a Beta, mely 15-ször, mi az Epsilon mely 6-szor fordul elő? mig a Deltának az Absyrtusnak paginája van, azoknak nincs? Mi az az Alpha, index, melyre hasonlólag hivatkozik?

Aligha tévedek, ha azt hiszem, hogy ez a fehérvári káptalani régi s egyszersmind állami levéltár szervezetének egyetlen fennmaradt töredéke. A mi a Betaban és Epsilonban van idézve, az mind oklevél, még pedig a Beta tulnyomólag belügyi és Maximiliánnal folytatott tárgyalásokat, az Epsilon pedig kizárólag a portai dolgokat tárgyalja.

Megerősíti e nézetet, hogy a Beta számánál két helyen betű is van idézve (152 b. és 233 b.) mi alighanem azon betűt jelöli, melylyel az egy tárgyra tartozó okmányok a tárgyalás folyama alatt jelöltettek meg — s hogy az index-re is történik hivatkozás, mely csak levéltári indexet jelenthet. A paginás hivatkozás nem zárja ki ezen combinatiót, még akkor sem, ha az a levéltáron kívül első dologra vonatkozik, mit nehéz eldönteni. De fájdalom, nehezít minden további combinálást azon körülmény, hogy a könyvkötő sokat lemetezett ezen aljegyzetek közül, a megmaradtak egy része is e miatt csonka.

Egy következtetés azonban biztosan áll belőle: Szamosközy a fehérvári káptalanhoz conservatorrá neveztetvén ki, a Libri Quatuort újra akarta dolgozni, még pedig azon oklevelek alapján, melyek neki mint conservatornak hivatalos állásánál fogva rendelkezésére állottak. Valószínűleg akkor egyenlítette volna ki a három munka felosztási eltéréseit is: melyek abból származtak, hogy tervét, a mint a dolgozásban előhaladt, az anyagkészlethez mérten változtatta akkép, hogy míg munkáját eleinte csak liberekre akarta osztani, utóbb a hol egy évnek anyaga nagyon is felhalmozódott, a libereket már pentasokra s majd hebdomasokra osztotta — későbbre, az első libereknek pentasokra osztását.¹⁾

¹⁾ A Pentasok elején írja: „Quae mali moles . . . ad caetera quae retulimus summam subjungemus.“ De miért írta volna ezt, ha itt a 4-ik Pentas folytatásáról s nem új munkáról volna szó? Ily forma hivatkozás van a Hebdomas elején is: „Igitur Moses, quem post res perditas ad Turcas transfugisse memoravimus . . .“ S hogy csakugyan volt ezen időközből Szamosközynek munkája, azt Bethlen ide vágó idézeteiből tudjuk, valamint az is kétségtelen, hogy a Libri Quatuor s a Pentasok közt levő hézag meg volt írva, mert Bethlen Farkas az 1597-ik évnél (IV. k. 37-ik l.) névszerint megemlíti: „Stephanus vero Szamosközyus hanc rationem ejus rei assignat“ stb. Az a mű, melynek neve történeti emlékeinkben fennmaradt: Stephani Szamosközy „*Rerum Ungaricarum Pentades VII.*“ valóságban sohasem létezett, csak terv lehetett, mert az első könyvek sohasem voltak Pentasokra osztva, mert ka felteszszük is, hogy az 1600-ik év a VI-ik Pentas II—V liberjét, az 1601-ik év a VII-ik Pentast foglalta magában,

Mindezen okok tanulsága, úgy hiszem, a „*Rerum Vngaricarum Libri IV.*“ szerzőségének kérdését teljesen eldöntötte, ha ugyan Szamosközynek saját kezű javításai e Codexben, magokban is nem volnának teljesen elegendők eldönteni e kérdést.

IV.

„Bethlenben — mondja Benkő — egész Szamosközy él, s mi sem vezett el belőle.“¹⁾ Talán, ha a puszta történeti tényekre szorítkozunk, igaza lehet Benkőnek: Bethlen íveket vett át belőle, még pedig változtatás nélkül.

És még is — nem él Bethlenben Szamosközy.

Boeckay historiographja olasz miveltségű, világot látott, sokat utazott, képzett ember volt — s az ő főérdeke éppen abban áll, a mit Bethlen nem vett át. Olaszországi útja és tanulása roppant hatással volt rá, s ezt ő feltalálta otthon is a Báthoryak udvarában, hol olasz izlés és miveltség uralkodott. Innen van az, hogy munkája azon részében, melynek megírása az ő idejökre esik, catholicus sympathiájából nem csinál titkot. De ki olaszországi tartózkodásának ez egyetlen hatását találná fel benne, az nagyon tévedne, mert ez inkább az udvarnál uralkodó szellem befolyása.

Az, egész irányában, felfogásában, leírásaiban nyilvánul. Ő a humanista történetírókhoz tartozik: a Thuanusok, Joviusok iskolájához — s még is bármennyire követendő mintáknak tekinti is őket, de nem mindig követi. Igaz, ő is ad olyan dietiokat hősei szájába, melyek nem egyebek üres szóhalmazoknál, s ad olyan csata-rajzokat is, melyeket phantasiája teremtett — de ad kárpoztól oly sikerült korrajzokat, oly jól eltalált leírásokat, melyek közvetlenségükkel, igazságukkal hatnak. Ad érdekes párhuzamokat az európai és hazai viszonyok közt, melyek adataiknál fogva tanulságosak s annyival becsebbek, mert más íróknál nem fordulnak elő. Sőt mive-

miután a VI-ik Hebdomas 1603-al kezdődik, lehetetlen, hogy ennek előzményei az 1602-ik év története, melyre a VI-ik Hebdomas elején hivatkozik is, egy maga 1—5 Hebdomast tett volna ki. Azt pedig, hogy ugyanazon év történeteit Pentasban is, Hebdomasban is feldolgozta volna, lehetetlen feltennünk. Mind ezen ellenmondást kiegyenlíti azon föltevés, hogy elmaradt az utolsó simitó s a munkát végleg sajtó alá rendező kéz.

¹⁾ V-ik kötet előszava 17-ik l.

lődés-történeti képeket, helyrajzi vonásokat, statisztikai adatokat is vegyít munkájába: oly dolgokat, melyeket másoknál hasztalan keresünk. S Bethlen épen ezen dolgokat mellőzte — azok nem voltak politikai horderejű tények, s nem illettek be az ő tervének keretébe.

V.

Ezek után kevés mondandóm van még a fönmaradt Codexekről.

A Bécsben levő Kollár-féle Codex egy díszes kötetbe van kötve, ellátva Kollár monogrammjával. A Pesten levő Pray-féle Codex ennek folytatása, de még amannál is jobban körül van nyírva. Ezek az eredetiek.

A bécsi Kollár-féle Codexről 1812-ben másolatot vett gróf Teleki Sámuel, még pedig néhány jelentéktelen írásbeli hibát s leírási eltérést leszámítva, correct és gondos másolatot. A Rervm Vng-Lib. IV-nek ez egyen kívül több másolata nincs.

A Pentasoknak egy a jelen században készült másolata megvan Kolozsvárt az Erdélyi Muzeumegylet birtokában s ez, ha nem is teljesen correct: de a többi közt leginkább használható. Magában foglalja az 5-ik Pentast egészen, a 6-ik I. könyvének egy részét. Fő becsét teszi, hogy Kemény megjelölte a helyeket, melyek szórul szóra megegyeznek a Bethlen által átvett helyekkel.

A többi Codexek kivétel nélkül mind hasznavehetlen hibás másolatok¹⁾ a mult századból. Ilyenek:

a) a M. N. Muzeumé, mely az V-ik Pentast, a VI. első könyvet s a Hebdomasokat foglalja magában ;

b) az erdélyi muzeumi, mely ugyanezeket foglalja magában ;

c) az esztergomi főegyházi könyvtaré;

d) egy más nemzeti muzeumi példány a Hebdomasok másolata ;

e) a marosvásárhelyi Teleki könyvtárbeli, mely az V-ik Pentas 4-ik és 5-ik könyvét, a VI-ik Pentas 1-ső könyvének meglevő töredékét, továbbá a Hebdomasokat foglalja magában ;

¹⁾ Elégnek tartok egyetlen példát idézni, megjegyezvén azonban, hogy olyan minden lapon bőven találhatik: ezen helyet pl. (194-ik l.) Michael . . . ad Cladovam Transistrianae ripae arcem . . . revertit“ így adja minden mult századi másolat: „Michael tandem ad Cladovum Transilvaniae ripae arcem . . . revertit“, „inernem“ h. „in crimen“, „Namen“ h. „numen“, „damnatis“ h. „depositis“ sat. a végetlenségig folytathatók. Ezeknek a másolatoknak egyetlen értelmes correct lapja sincs.

- f) ugyanez az Akadémia könyvtárában;
g) ugyanez a marosvásárhelyi főisk. könyvtárában.

Azonban megjegyzendő, hogy mindezek egy és ugyanazon példányról vett másolatok — mert ugyanazon hibák rendszeresen mindenikben előfordulnak.

A munka fennmaradt részletei közelebb fognak a Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának kiadványai sorában napvilágot látni.

Fogja-e valaha más szerencsésebb buvár a többi hiányzó részeket feltalálni? Óhajtom ugyan, de alig merem remélni. Mert minden arra mutat, hogy Szamosközy e műveiből más példány nem maradt fön.

JELENTÉS A M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRÁNAK ÁLLAPOTÁRÓL ÉS GYARAPODÁSÁRÓL 1874—6-ban.

Méltóságos Igazgató Úr!

A nagyméltóságú m. k. vallás- és közoktatási minster úrnak f. junius 15-én kelt felhívása folytán van szerencsém a vezetésem alatt álló könyvtárnak állapotáról, gyarapodásáról és szakszerű rendezéséről, a hiányok- és hézagokról, a látogatók számáról, a személyzet hivatalos és tudományos tevékenységéről, az 1874-iki év elejétől 1876. junius végeig, jelentésemet a következőkbe foglalni össze.

1.

A könyvtár régibb állományának szakszerű rendezése 1874 julius végén fejeztetett be; az említett év első hét hónapja alatt a theologiai osztály intéztetett el.

Ekkor kezdetét vette a többes példányoknak kiválasztása constatirozása, rendezése és összeírása. E munkálat 1875. novemberben érte végét. Az eredményről alább szólok.

Az 1875-ik év végén az 1873. augusztus óta 16,135 darabra felszaporodott újabb accessiók feldolgozására került a sor. Ezeknek felvétele, címlapozása és beosztása még jelenleg is folyamatban van.

Ugyanakkor az első rendezés alkalmával félretett sok ezerre menő apró nyomtatványoknak összeállítása és rendezése is megtörtént, egyelőre chronologiai rendben, míg utóbb, a sürgő-